

LES COMPLEXES RELACIONS ENTRE CATALUNYA I EL PAÍS VALENCIÀ: UNA PERSPECTIVA SOCIOLÒGICA

Vicent Flor i Joaquim Rius-Ulldemolins

1. DOS PAÏSOS IMAGINATS DE MANERA DISTINTA: UNA APROXIMACIÓ TEÒRICA

151

Benedict Anderson, amb el seu fonamental llibre *Comunitats imaginades*, feu una gran aportació al coneixement de les nacions. Aquest polítleg conceptuà una nació com una «comunitat imaginada com a inherentment limitada i sobirana» (Anderson, 2005, p. 24).¹ D'aquesta definició aparentment simple se'n poden extraure tres conclusions: que la nació és una col·lectivitat humana 1) que s'imagina com un grup fraternal lligat per vincles culturals; 2) que no abasta tota la humanitat sinó una part, i 3) que es creu ama del seu propi destí. Coincidim amb Michael Billig, però, que cal anar amb compte amb el concepte, ja que «l'expressió “comunitat imaginada” pot ser enganyosa. No és tant que la comunitat i el seu territori siguem imaginats, com que la seua ab-

1. Núñez Seixas, a partir de la concepció andersoniana, tractarà d'acotar encara més el concepte *nació*: «es una comunidad imaginada, inherentemente soberana y definida territorialmente, integrada por un colectivo de individuos que se sienten vinculados entre sí en función de factores muy variables y dependientes de la coyuntura concreta (desde la voluntad a la territorialidad o la historia común y al conjunto de características étnico-culturales más o menos objetivables que podemos denominar etnicidad, es decir, que definen una conciencia social y prepolítica de la diferencia) y que, sobre todo, consideran que ese colectivo es el sujeto de derechos políticos comunes y, en consecuencia, soberano» (Núñez Seixas, 1998, p. 11). És clar que aquesta definició, com la del mateix Anderson, presenta aspectes problemàtics: què significa exactament «inherentment sobirana»?; en quina mesura i grau han d'estar els individus vinculats entre ells?, etc. De tota manera, podem considerar que la nació és, per tant, un col·lectiu social territorialitzat que atorga igualtat de drets als seus membres, que es considera ella mateixa subjecte de drets polítics col·lectius, bàsicament el de la sobirania nacional. Per molt que, amb els processos de globalització i integracions supraestats, el concepte *sobirania* estiga en crisi, no per això ha decaïgut dels llenguatges polítics dels nacionalismes ni ha perdut importància a les ideologies promogudes des dels estats nació. En qualsevol dels casos és cert que resulta difícil precisar-ho molt més, atès que els criteris de pertinença nacional són ben diversos (territori, llengua, cultura, història, voluntat de ser, projecte en comú de futur, religió, Estat, etc.) i atès també que no s'acostuma a definir el règim polític que es vol per a la nació reivindicada.

sència esdevé inimaginable» (Anderson, 2005, p. 125). De fet, sovint els nacionalismes són banals i només quan són qüestionats s'expliciten. El cas de l'activació del nacionalisme espanyol davant del procés sobiranista català en seria un exemple paradigmàtic.

En consonància amb aquesta definició, una regió seria, tot adaptant la fórmula d'Anderson, «una comunitat imaginada com a inherentment limitada» i, ací ve la nostra adaptació, «inherentment integrada en una comunitat superior i sobirana, la nació». La regió, per tant, és un grup humà que s'imagina com una comunitat no sols amb límits precisos sinó necessàriament integrada com una part en un projecte nacional. Tot amb tot, ací no es partirà d'una concepció pejorativa de la regió. Contràriament, «la importància de la regió debe ser destacada no sólo por la importancia que pueda tener de cara a la posterior politización de ciertas etnicidades, sino como factor decisivo en sí mismo, como una contribución central en el proceso de *nation-building*» (Archilés, 2006, p. 123).

Tot i que des de la dècada dels vuitanta del segle passat, tant Catalunya com el País Valencià esdevingueren dues de les disset comunitats autònomes en què quedà configurat territorialment el nou règim que sortí de la dictadura franquista, Catalunya s'ha imaginat majoritàriament com una nació i el País Valencià com una regió, la qual cosa suposa una diferència substancial, ja que la primera s'ha imaginat com una societat «sobirana» i la segona no, és a dir, s'ha imaginat dins de la nació espanyola i la seua sobirania.

Això significa que el regionalisme valencià és una forma de nacionalisme espanyol i no una mena de protonacionalisme valencià, tot i que el valencianisme polític sorgeix històricament a partir de les bases d'una identitat regional valenciana construïda a partir de la Renaixença valenciana. Així, aquest regionalisme construirà regió valenciana i nació espanyola, i a més, tal com explicita el sociòleg Rafael Castelló, ho farà de manera jerarquizada en benefici d'aquesta última:

La compatibilitat d'identitats etnoterritorials només és possible a través d'una jerarquizació, d'una manifestació de preferències, que implica que alguna d'aquestes identitats etnoterritorials assumeix el caràcter de nacional, i la resta assumeix el caràcter de supra o infranacional. És a dir, si ens limitem a l'anàlisi dins l'Estat, hem pogut comprovar com la identificació etnoterritorial dual, tan espanyol com valencià, respon sense dubte a una lògica de superedificació de la identitat valenciana a l'espanyola, de manera que la identitat valenciana és regional, i l'espanyola nacional (Castelló, 1999, p. 426).

Tot i que a Catalunya hi ha minories espanyolistes i, per tant, regionalistes catalanes, i al País Valencià existeixen influents minories nacionalistes valencianes, no es pot negligir que Catalunya ha sigut majoritàriament imaginada com una nació i el País Valencià com una regió. De fet, com sostindrem en aquest capítol, això implicarà diferències significatives.

2. DOS PAÏSOS SEPARATS PER LA MATEIXA LLENGUA?

S'ha parlat relativament bastant en articles periodístics de l'absència de relacions institucionals fluïdes entre les dues generalitats, la de Catalunya i la Valenciana, i fins i tot com haurien afectat aquestes dificultats polítiques a les relacions econòmiques i socials. Tanmateix, no abunden les anàlisis sociològiques ni tan sols acadèmiques sobre aquesta realitat. En aquesta contribució els autors pretenem analitzar les relacions entre Catalunya i el País Valencià des d'un punt de mira sociològic, tot prestant atenció a allò simbòlic i a les percepcions col·lectives. Cal advertir, però, que no disposem de les dades actualitzades que necessitaríem, ja que aquest ha sigut un tema negligit en general en les enquestes i estudis demoscòpics, per la qual cosa ací no passarem d'una aproximació provisional que treballs posteriors hauran de matisar o modificar.

Tot i que se li atribueix a Wiston Churchill, fou l'escriptor Bernard Shaw qui afirmà en una entrevista que Anglaterra i els Estats Units d'Amèrica són dos països separats per la mateixa llengua. És una situació comparable la de Catalunya i el País Valencià? En aquell cas, la relació procedeix d'una relació colonial i d'una guerra cruenta posterior d'independència, que dona al naixement d'una nova república. A més, entre Nova York i Liverpool hi ha més de cinc mil quilòmetres de distància. No, no sembla que siga el mateix cas. Ni tan sols paregut. El riu Sènia no és precisament l'Atlàntic. Tampoc no hi ha hagut guerres «recents» entre valencians i catalans. Contràriament, en els conflictes bèl·lics del segle XVIII ençà majoritàriament valencians i catalans han compartit «bàndol».

De fet, Catalunya i el País Valencià presenten, encara a hores d'ara, uns trets comuns innegables, entre els quals destaca una llengua compartida, encara avui dia àmpliament parlada a un costat i a l'altre de la frontera, però no només: també tots dos territoris s'ubiquen en l'anomenat *eix mediterrani peninsular* amb importants reivindicacions comunes atesos els dèficits d'infraestructures i els «peatges» existents.

Tanmateix, és conegut que en el període democràtic actual, en general, les

relacions polítiques entre els dos governs, contigus, del País Valencià i Catalunya no s'han normalitzat ni tan sols han tingut una mínima fluïdesa, la qual cosa, a simple vista, podria semblar poc justificable. Per més que, com es veurà tot seguit, els valors i les identitats nacionals separen aquests països, hi ha una sèrie de motius que sembla que justificarien una «normalitat» més gran: una llengua i una cultura literària compartides; una història medieval (i, en menor mesura, moderna) comuna al si de la corona d'Aragó; uns interessos econòmics acceptablement compatibles; unes «reivindicacions» davant l'Estat en què, a data d'avui (setembre de 2017) ambdós s'insereixen, entre d'altres.

El País Valencià comparteix amb Catalunya i amb les Illes Balears, així com amb una part del sud dels territoris de l'Estat francès, no sols trets lingüístics sinó també elements culturals (en el seu sentit més ample) i socials. Aquestes similituds estructurals són molt més intenses que amb altres territoris del mateix Estat espanyol. Al cap i a la fi, «el gran arco mediterráneo que va desde la Liguria a Guardamar compone un continuo étnicocultural cuyas piezas tienen mucho más que ver entre sí que con sus países interiores respectivos; que con la cultura de los estados a que pertenecen» (Mira, 1993, p. 223). A més a més, existeix una continuïtat territorial, amb una important concentració urbana en la costa mediterrània, de tal manera que «el continuo conformado por el sistema de ciudades valenciano, catalán y occitano responde, ciertamente, a una realidad macrorregional urbana» (Mira, 1993, p. 241).

Alhora, semblava que a les acaballes del franquisme i els inicis de la Transició les relacions serien més fluïdes. A tall d'exemple caldria esmentar el fet que, ara que se'n commemora el 40è aniversari, el 6 d'abril de 1976 es presentés el Congrés de Cultura Catalana i que el 23 d'octubre de 1977 s'aprovaren les resolucions d'economia a la ciutat de València. Una presentació que es desenvolupà amb completa normalitat. Fins i tot en 1951, en ple franquisme, s'inaugurà a la capital del País Valencià una exposició sobre el *Diccionari català-valencià-balear*.

Tot amb tot, una vegada establert l'autogovern de tots dos territoris, paradoxalment la normalització entre la Generalitat Valenciana i la Generalitat de Catalunya no s'ha produït. Les trobades bilaterals entre els governs d'ambdues generalitats han sigut molt esporàdiques i en cap cas fluïdes. I això inclou també la llarga etapa durant la qual estigué el socialista Joan Lerma al front del Consell (1982-1995). Els acords governamentals i polítics han sigut pràcticament inexistents i l'esperada entrada de la Generalitat Valenciana a l'Institut Ramon Llull mai no s'ha produït malgrat que ha estat una temàtica constant en l'agenda de relacions bilaterals (Zamorano i Rius-Ulldemolins, 2016). Certament, l'etapa actual, amb el canvi de Govern

del 2015 a la Generalitat Valenciana producte de l'Acord del Botànic, indica una transformació del model, però encara és prompte per a una valoració definitiva. A més, el procés independentista de Catalunya pot afectar aquest canvi en més d'un sentit.

Les raons d'aquesta desentesa són diverses, però el fet que de 1983 a 1995 hi haguera una Generalitat Valenciana dirigida per un partit espanyol de centre-esquerra i una Generalitat de Catalunya per un partit català de centredreta, o la suposada falta de sintonia personal que apuntava algun mitjà de comunicació entre Joan Lerma i Jordi Pujol no explicarien, per elles soles, la pràctica absència de relacions institucionals. La pressió del «blaverisme»² sobre el Govern socialista de Lerma i les acusacions d'«intromissió» i fins i tot d'«imperialisme» al Govern catalanista de Pujol foren factors decisius (Flor, 2011). De fet, el mateix Pujol, en una conferència col·loqui organitzada a Torrent en 2008, en una de les escasses *baixades* a València, reconegué que «ha habido un distanciamiento penoso entre la Comunitat Valenciana y Cataluña», així com que havia evitat la seua presència a València perquè no fos vista com una «ingerència».³

Entre 1995 i 1999, l'acord de govern entre el Partit Popular (PP) i el partit regionalista i anticatalanista Unió Valenciana encara dificultà més la normalització institucional, tot i que l'acord de legislatura a l'Estat entre el PP i Convergència i Unió (CiU) (1996-2000) facilità el compromís de creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, ens que tenia com a objectiu tancar el conflicte lingüístic entre secessionistes i unitaristes (Hernández i Martí *et al.*, 2014). Segons diverses fonts periodístiques i com ha reconegut algun protagonista, es produïren trobades secretes a aquest efecte —la qual cosa és molt significativa— entre Jordi Pujol i Eduardo Zaplana, aleshores president de la Generalitat Valenciana. Tanmateix, amb la majoria absoluta del PP al Congrés la legislatura 2000-2004, aquesta necessitat d'entesa del gran partit de centredreta espanyol amb els nacionalismes sense Estat de centredreta s'esvaí.

Des de 1999 i fins a 2015 el PP gaudí de majoria absoluta a les Corts i a partir

2. El terme *blaverisme* procedeix de la denominació despectiva dels seus detractors per la defensa de la senyera amb franja blava com a bandera del País Valencià, tot i que sovint els mateixos defensors l'han assumit com a propi. L'entnem com «un moviment sociopolític del País Valencià espanyolista, regionalista, populista i conservador nascut a la dècada dels setanta del segle xx que fa de l'anticatalanisme la raó principal de ser però que se'n revesteix d'autoctonisme, és a dir, que es fa passar com a "valencianista" i, per tant, és un anticatalanisme valencià específic» (Flor, 2011, p. 22). A partir d'ara el farem servir en redona.

3. «Pujol: Hay un distanciamiento penoso entre la Comunidad Valenciana y Cataluña», *Levante: El Mercantil Valenciano* (6 febrer 2008).

de 2003 es produí l'ascens del tripartit al Govern català (reeditat la legislatura següent), amb un Govern catalanista i d'esquerres i amb un soci de Govern com Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) i un vicepresident com Josep Lluís Carod Rovira, autèntiques «bèsties negres» del blaverisme i de l'anticatalanisme espanyol, amb la qual cosa les relacions institucionals, en un primer moment, encara es refredaren més. Per tot plegat, cal preguntar-nos quins han estat els factors que han influït en aquesta llunyania institucional i fins i tot social. La nostra hipòtesi és que el regionalisme anticatalanista ha contribuït a dificultar la manca de normalització institucional, cosa que també és simptomàtica de la importància social i política que ha tingut aquest moviment al País Valencià.

3. LES RELACIONS ECONÒMIQUES I L'ANTICATALANISME

Les anàlisis al voltant de les relacions econòmiques entre el País Valencià i Catalunya han anat modificant-se al llarg dels anys. Si Joan Fuster afirmava que els Països Catalans tenien una «identitat de problemàtica» (Fuster, 1967), la qual cosa probablement era més cert durant les dècades de la dictadura franquista i fins i tot de la transició democràtica que no en l'actualitat, per a alguns altres pensadors aquesta «identitat» (sense negar, tanmateix, l'existència d'elements comuns evidents) és matisada i fins i tot negada. El sociòleg Rafael Lluís Ninyoles afirmà —a diferència de l'historiador Joan Reglà (1978), que entengué la història contemporània com la contradicció entre els elements històrics i culturals, que unien València i Catalunya, i els elements econòmics, que les separaven— que calia entendre el nostre passat recent:

[...] com la història d'unes estructures econòmiques que ens aproximem i d'unes actuacions polítiques i culturals que han tendit a subratllar-ne les divergències. Per alguna raó, el País Valencià i Catalunya semblen descriure dues línies orientades l'una cap a l'altra per a unir-se, però que mai arriben a tocar-se (Ninyoles, 1992, p. 17).

Tanmateix, tampoc en la qüestió econòmica existeix unanimitat pel que fa a la percepció de la col·laboració i la semblança/complementarietat d'ambdós països. Mentre que alguns destaquen l'«evidència» que «des de l'angle comercial, [hi ha] una forta interrelació entre el País Valencià i Catalunya» (Ninyoles, 1992, p. 44), uns altres incideixen en la «dura competència» entre determinats sectors terciaris avançats —els ports i les fires de València i Barce-

lona, per exemple—, fet que hauria estat infravalorat per posicions pròximes al fusterianisme (Boira, 1988, p. 44).

El que sembla incontestable és que, si més no, hi ha sectors socials —relativament importants dins de l'estructura social i la política valenciana i catalana— competidors i, en principi, interessats a no afavorir precisament mecanismes de col·laboració interterritorial. L'establiment d'una «lògica de la competència»⁴ podria ser un mecanisme afavoridor del regionalisme anticatalanista en proporcionar a determinats grups empresarials valencians un discurs a l'abast amb què justificar els seus interessos.

En aquest sentit, tot i que excedeix les possibilitats d'aquest article, seria molt interessant aprofundir en les relacions de l'empresariat valencià amb l'anticatalanisme, ideològic i social, i tractar d'establir algunes correlacions (si tals existiren, que sembla que sí) entre un determinat tipus d'empresari o determinats sectors econòmics i l'anticatalanisme, ja que una part d'aquest simpatitza amb el blaverisme o directament hi pertany. Ací només esmentarem a tall d'il·lustració que el que seria màxim dirigent dels empresaris valencians durant la dècada dels noranta, José María Jiménez de Laiglesia, fou acadèmic de número de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana des de 1995 i fou mantenidor l'any 1997 dels Jocs Florals de Lo Rat Penat, dues de les màximes institucions del secessionisme lingüístic al País Valencià (Flor, 2011, p. 143-151).

Aquesta competència econòmica, però, amb una hipotètica absència d'anticatalanisme com a element interferidor, no hauria d'impedir un impuls a les infraestructures en l'eix mediterrani peninsular. De fet, la col·laboració ha sigut un factor important històricament. A tall d'exemple podríem destacar que a l'Exposició Regional Valenciana de 1909, quan l'anticatalanisme no existia o era residual, dels noranta-un expositors forans, seixanta provenien de Catalunya, per la qual cosa s'ha afirmat que «una de las grandes protagonistas [...] fue la economía catalana» (Boira, 2006, p. 139).

Certament, la manca d'interès per part de les elits catalanes i, sobretot, una geopolítica espanyola centralista i radial (Bel, 2011), així com l'anticatalanisme esmentat, han sigut factors que, juntament amb d'altres, han impedit

4. «La lògica de la competència està servida en aquests sectors productius, que, per cert, forneixen el PIB regional respectiu amb un grapat de milions. No pot pensar-se seriosament que les fires internacionals de València i Barcelona estiguen disposades a cedir-se expositors o a eliminar certàmens en benefici de l'altra, o que qualsevol dels ports no oferte millors condicions que l'altre de forma voluntària, o que els interessos turístics valencians, catalans i balears pacten repartir-se el pastís dels visitants com si aquesta fóra una economia dirigida, o que per haver-hi Port Aventura no haja d'assajar-se Terra Mítica o que la ciutat de Barcelona cedirà amablement la capitalitat cultural a València en cas de necessitat» (Boira, 1988, p. 44).

aquesta cooperació. Una situació que fins i tot reconegué en 2008 l'aleshores president de la Cambra de Comerç de València, Arturo Virosque:

Mire, yo no soy un hombre de cultura; soy un empresario. Pero las cuestiones culturales, los debates de si el catalanismo o si el anticatalanismo, nos han perjudicado en exceso a ambas comunidades. Creo que mucha gente ha sacado provecho personal y económico de esta circunstancia.⁵

De fet, el geògraf Josep Vicent Boira quantificà el cost de l'anticatalanisme econòmic i xifrà en 2008 aquest «lucre cessant» en 8.300 milions d'euros anuals per a Catalunya i 4.300 milions per al País Valencià. L'anticatalanisme, si més no econòmicament, hauria sigut un «mal negoci»:

El anticatalanismo ha sido un mal negocio para los intereses económicos de los valencianos, como la falta de sensibilidad hacia estos lo ha sido para los catalanes [...]. El anticatalanismo y el aislacionismo han sido una losa sobre las posibilidades económicas de todo el eje mediterráneo (Boira, 2008, p. 16).

Sabem, d'altra banda, que les relacions polítiques de Catalunya i el País Valencià amb el Govern central, respectivament, han estat notòriament asimètriques i, en qualsevol dels casos —siga de qui siga la responsabilitat—, això ha tingut conseqüències de limitació de creixement de l'eix mediterrani compartit. Així, Eduard Mira, en aquest aspecte, considerarà que tant des de Catalunya com des del País Valencià no s'ha apostat pel desenvolupament mediterrani, la qual cosa ha tingut efectes perniciosos, particularment al cas valencià:

Cataluña se ha disociado de la C.V. en razón de su utilitarismo inmediato, ya que es la necesaria cabecera del eje Barcelona-Madrid-Sevilla diseñado por el Gobierno central. Lo ha hecho, asimismo, a causa de una visión geopolítica suya de poca altura y también al evidente rechazo que toda entente catalano-valenciana despierta en influyentes sectores valencianos y en buena parte de la sociedad valenciana, especialmente, en la capital. Ello cercena muchas posibilidades a la Comunidad Valenciana de cara a Europa, dejándola falta de su único conector e inerte ante el Estado (Mira, 1993, p. 239-240).

Unes altres perspectives també han apuntat en aquesta direcció (tot atribuint importància a la presència del nacionalisme català al Govern de la Ge-

5. *La Vanguardia* (28 abril 2008), p. 17. Entrevistat per Salvador Enguix.

neralitat de Catalunya (a diferència del cas valencià), de tal manera que hi hauria un distanciament notable entre ambdós territoris, un creixement de la bretxa i un trontollament de la «identitat de problemàtica» en infraestructures, territori, economia i autogovern (Boira, 1988, p. 47).

Per tot plegat, no cal negligir l'existència d'institucions econòmiques significatives del País Valencià i Catalunya, competidores entre elles, que seran aprofitades per tal de «legitimar» i fer versemblant, si més no en certa mesura, el discurs victimista del blaverisme,⁶ amb independència que siga més o menys fabulosa aquesta cobertura ideològica que acusa el catalanisme d'«imperialista».⁷

4. CATALUNYA, UNA ALTERITAT SINGULAR PER ALS VALENCIANS

Les identitats,⁸ com ha mostrat l'antropòleg Fredrik Barth (1976), requereixen necessàriament d'una alteritat/s i interactuen amb aquesta/es. Les identitats col·lectives, en conseqüència, són un joc especular: *nosaltres* es defineix a partir de (i de vegades en contra de) un *altre* o uns *altres*. En aquest sentit, el sociòleg Rafael Castelló mostrà que, a diferència dels catalans (que tenen una referència negativa, una alteritat, cap als andalusos i els madrilenys), els valencians no tenen cap referent d'alteritat negatiu dins de l'estat nació espanyol, la qual cosa és molt significativa:

6. Tot amb tot, sí que hi hauria alguns elements a favor de mobilitzacions basades en greuges: «observem que la societat valenciana presenta una estructura econòmica clarament industrialitzada i tendent a la terciarització, amb nivells molt similars als de Catalunya. Tanmateix, la renda per càpita es troba a un nivell més paregut al de comunitats autònomes menys industrials i més agràries, com ara Galícia, amb la qual comparteix, a més, els nivells de creixement econòmic. De manera que, en el cas valencià, podem parlar d'una estructura econòmica desenvolupada, però d'uns nivells de vida i de creixement per sota de les expectatives, donada la seua estructura econòmica. Una situació que teòricament redunda en fer-nos esperar una tendència cap a la mobilització nacional/regional dels valencians i valencianes amb una motivació basada en el greuge comparatiu» (Castelló, 1999, p. 4-5).

7. Segons un estudi de García Ferrando: «también aquí es mayor el porcentaje de valencianos que creen que otras regiones se enriquecen mucho o bastante a costa de la Comunidad Valenciana, que el de los que creen que esta se enriquece mucho o bastante a costa de otras Comunidades. En la Comunidad Valenciana son, pues, relativamente abundantes las opiniones no victimistas que reconocen que la propia Comunidad se desarrolla a costa de otras (el 18% de los entrevistados), pero en todo caso son más, bastantes más, quienes opinan que otras Comunidades Autónomas se desarrollan a costa de la valenciana» (García Ferrando *et al.*, 1994, p. 90).

8. Ací farem servir la definició d'identitat que proposa Manuel Castells: «La identidad es la fuente de sentido y experiencia para la gente [...]. Por identidad, en lo referente a los actores sociales, entiendo el proceso de construcción del sentido atendiendo a un atributo cultural, o un conjunto relacionado de atributos culturales, al que se da prioridad sobre el resto de las fuentes de sentido» (Castells, 1997, p. 28).

Al País Valencià no hi ha però cap referent d'alteritat negatiu dins Espanya en el component polític-identitari, per tant, no hi ha «altres» polític-identitàriament significatius dins Espanya, tots som uns [...]. Amb la qual cosa, els valencians no tenen de fet un referent d'alteritat clar entre els col·lectius integrats en Espanya, no determinen amb nitidesa qui són els «altres», i així és molt difícil d'establir un «nosaltres» (Castelló, 1999, p. 446).

Cal matisar, però, aquesta suposada absència d'alteritat. Perquè sí que hi ha una referència amb la qual identificar-se, tant en un sentit de filia com de fòbia, i és Catalunya i els catalans. Per a la minoria nacionalista valenciana els catalans són una referència positiva (de fet, és l'únic grup valencià que la té), el que significaria que «el component polític-identitari valencià es construeix per simpatia amb els catalans» (Castelló, 1999, p. 446). Els valencianistes, doncs, serien necessàriament catalanòfils, amb la qual cosa conclou que «l'anticatalanisme està afectant directament la posició nacional dels valencians» (Castelló, 1999, p. 446). O, dit d'una altra manera, l'existència de l'anticatalanisme frenaria la incorporació al discurs valencianista de grups socials en principi receptius. En aquest sentit, el regionalisme anticatalanista inhibeix, si més no, una part dels possibles valencianistes, que no voldrien assumir l'estigma social de ser considerats «catalanistes».

El revers d'aquesta catalanofília dels nacionalistes valencians és l'anticatalanisme, més o menys intens, més o menys explícit, de la resta de grups socials. En la mesura que la identitat regional valenciana actual ha incorporat el diferenciacionisme envers Catalunya (menystenir o negar els elements culturals i històrics compartits), Catalunya i els catalans funcionen com una alteritat amb la qual afirmar la valencianitat, un terme que combina una afirmació de la identitat regional amb una identitat nacional espanyola (Castelló, 1999).

D'altra banda, per entendre el regionalisme anticatalanista és important destacar que per als valencians i, en concret —i en major mesura—, per als valencians del *cap i casal*, si més no en la dècada dels noranta del segle passat, Catalunya i Barcelona eren els referents, amb molta diferència, que millor representaven la modernitat a l'Estat (taules 1 i 2).

A la ciutat de València un 59,6% dels enquestats identificava Catalunya com la comunitat autònoma «més modernitzada», mentre que, a molta distància, un altre 14,4% ho feia amb la regió de Madrid, un 6,2% amb el mateix País Valencià i un 4,3% amb el País Basc. Tot i que a les quatre ciutats més poblades del País Valencià, així com a les comarques centrals, Catalunya era el país esmentat amb més freqüència, cal ressenyar que era precisament la ciutat

de València la que li atorgava un indicador més alt, seguida de Castelló (57,1%) i les comarques centrals (54,3%) i, a molta més distància, d'Alacant (45,6%) i d'Elx (44,6%).

Pel que fa a les ciutats, Barcelona, amb un 56,1%, era la més valorada com a «modernitzada», enfront d'un 25,7% de Madrid, un 5,0% de la mateixa ciutat de València i uns exigus 2,0% de Sevilla i 1,0% de Sant Sebastià. En aquest cas, Madrid, capital de l'Estat, és referenciada com a segona en els cinc territoris consultats.

TAULA 1. Percepció de comunitats «més modernitzades»

<i>Territori</i>	<i>País Valencià</i>	<i>Catalunya</i>	<i>Madrid</i>	<i>País Basc</i>
València	6,2	59,6	14,4	4,3
Alacant	4,7	45,6	17,9	1,5
Elx	10,5	44,6	18,8	3,9
Castelló	7,5	57,1	23,2	9,7
Comarques centrals	9,5	54,3	10,2	2,8

Font: Ninyoles, 1996, p. 76. En negreta l'indicador més alt de cada territori.

TAULA 2. Percepció de ciutats «més modernitzades»

<i>Territori</i>	<i>València</i>	<i>Barcelona</i>	<i>Madrid</i>	<i>Sevilla</i>	<i>Sant Sebastià</i>
València	5,0	56,1	25,7	2,1	1,0
Alacant	2,5*	44,3	27,6	1,8	0,9
Elx	6,6	39,8	43,9	4,8	0,2
Castelló	7,2	65,0	26,3	4,5	1,5
Comarques centrals	6,4	52,5	15,6	0,8	1,0

* No sembla, doncs, tenir base empírica l'afirmació de Rodríguez-Bernabeu que «Alacant observa València, la imita i tracta de contrarestar-la, com València fa amb Catalunya» (Rodríguez-Bernabeu, 1994, p. 15).

Font: Ninyoles, 1996, p. 76.

És possible que, degut a la Ciutat de les Arts i de les Ciències, així com a la 32a America's Cup i el Valencia Street Circuit de Fórmula 1 l'estiu de 2008, aquestes freqüències s'hagen modificat en favor de la ciutat de València i que, en conseqüència, s'haja incrementat l'orgull local i minorat l'«enveja». Tanmateix, allò important és destacar que la ciutat de València «mira» majoritàriament Barcelona i Catalunya com els referents més importants de modernitat, a molta distància de Madrid i d'ella mateixa i del seu país. De fet, a la ciutat de València es presta molta més atenció a la capital de Catalunya que no a l'inrevés, com fàcilment es demostraria amb un estudi de l'atenció mediàtica dedicada a València en la premsa catalana i l'atenció —no sempre en bons termes, certament— a Catalunya en la premsa valenciana.

Si els habitants de la ciutat de València opinen això, i en un percentatge important coparticipen, d'alguna manera, d'un cert anticatalanisme, podríem preguntar-nos si això significa que estem davant d'una oposició, si més no, a alguns aspectes de la modernització, o almenys a alguns dels seus efectes que es consideren perversos o negatius. Aquesta seria, de fet, la hipòtesi de Ninyoles (1996), que una part important dels valencians participarien d'alguna manera d'una ideologia «antimodernitzadora»:

Cal advertir que les valoracions més favorables a Catalunya i a Barcelona en ordre a la modernitat s'accentuen a la ciutat de València, amb major intensitat que en altres ciutats del país, una ciutat en què destaquen particularment els sectors que donen suport a l'«anticatalanisme» i a l'anomenat secessionisme lingüístic. I cal entendre que aquests fenòmens no són l'expressió ideològica d'una via autòctona d'identificació simbòlica, sinó, en primer lloc, l'expressió de la reacció de certs sectors urbans al procés de modernització social i cultural que ha experimentat el conjunt de la societat valenciana (Ninyoles, 1996, p. 78).

Si, com afirma aquest sociòleg i sostenim nosaltres, l'anticatalanisme és, entre unes altres coses, una reacció a la modernització —encara que, a parer nostre també és «una expressió ideològica d'una via autòctona d'identificació simbòlica» i algunes coses més—, és lògic que es reaccione contra Barcelona i Catalunya, símbols modernitzadors per excel·lència, si més no als ulls de bona part dels valencians del *cap i casal*. Totes aquestes dades que hem aportat, doncs, serien paradoxals només en aparença, ja que no poques vegades s'odia allò que s'admira.

Aquesta diferència de «modernització» —més percebuda que no real, encara que ja sabem que la percepció dels actors socials condiciona llur acció social, per damunt de la veracitat o falsedat en què se sustenten— pot provocar el que Greenfeld (1999) anomena «ressentiment», és a dir, un estat psicològic causat pels sentiments reprimits d'enveja i odi.⁹ D'aquesta manera s'entendria que els militants del blaverisme odien i envegen alhora Catalunya, la qual cosa pot afavorir «l'orgull particularista» i fins i tot alguna mena de xenofòbia.

9. Per exemple, segons Greenfeld, «En casos concrets, particularment a Rússia, on els recursos culturals autòctons eren inexistents o clarament insuficients, el ressentiment fou l'únic factor important a l'hora de determinar en quins termes específics es definia la identitat nacional. Allà on es donava, el ressentiment afavoria l'orgull particularista i la xenofòbia; proporcionava aliment emocional per al sentiment nacional naixent i el sostenia sempre que defallia» (Greenfeld, 1999, p. 27).

Potser l'anticatalanisme al País Valencià no és tant una reacció antimodernitzadora pròpiament (al discurs blaver actual, per exemple, no hem constatat una oposició als nous referents paradigmàtics de la València «moderna» o fins i tot postmoderna adés esmentats), sinó una reacció a la modernització catalana i a la modernització «catalanista» i una recerca —per mimesi, per antítesi— d'una modernització pròpia que, en aquest cas, voldria dir una modernització «espanyola».

Potser en aquest cas s'entenga millor les referències que els catalans, suposadament, serien massa «interessats» en el sentit material, segons el típic estereotip territorial. Els valencians, en canvi, serien més generosos, més «extravertits» (marxosos-festers) «oberts», «acollidors», «simpàtico-alegres» (Piquerias, 1996). No és tant, en conseqüència, que s'estiga en contra de la modernització, com que la via a aquesta haja de ser necessàriament com la catalana o haja d'acostar els valencians a Catalunya.

En qualsevol dels casos, atenent a les dades estadístiques de què disposem, els valencians s'identifiquen molt escassament amb el conjunt de territoris de llengua catalana. En una enquesta del Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS, 2006) (el treball de camp de la qual fou de l'1 al 5 de gener de 2006), les dades de la qual es reflecteixen en la taula 3 (en una escala de 0, gens identificat, a 10, molt identificat), podem comprovar com només un 16,7% dels valencians afirmen sentir-se molt identificats (6,5%) o identificats (10,2%) amb els països de llengua

TAULA 3. Identificació territorial al País Valencià (2006)

<i>Identificació territorial</i>	<i>Molt identificat (9-10)</i>	<i>Bastant identificat (7-8)</i>	<i>Prou identificat (4-6)</i>	<i>Poc identificat (2-3)</i>	<i>Gens identificat (0-1)</i>	<i>Ns/Nc</i>	<i>Mitjana</i>	<i>DT</i>
Països llengua catalana	6,5	10,2	35,7	11,2	29,0	7,5	3,80	3,04
Països llengua catalana (CAT)	30,3	30,8	27,3	2,7	4,4	4,4	7,12	2,50
Poble o ciutat on viu	51,2	31,5	14,5	1,5	1,3	0,0	8,25	1,99
Comunitat Valenciana	47,0	32,2	17,7	1,7	1,3	0,2	8,06	2,06
Espanya	58,2	18,5	20,7	1,0	1,5	0,2	8,30	2,16
Europa	21,5	32,2	34,0	0,8	4,8	6,6	6,80	2,39
Països de parla hispana	11,5	25,5	43,7	3,3	6,3	9,7	6,01	2,39
La humanitat al seu conjunt	32,7	29,5	25,8	2,3	3,5	6,1	7,32	2,45

Font: CIS a www.cis.es. En negreta el valor més alt i més baix a cada columna dels extrems. DT = Desviació típica.

catalana, una xifra molt baixa si ho comparem amb les dades de Catalunya,¹⁰ on la identificació territorial és majoritària i abasta el 60,9% (30,3% molt identificats i 30,8% identificats). A més a més, un 40,2% dels valencians declaren no identificar-se gens (29%) o molt poc (11,2%) amb els països de llengua catalana, la qual cosa també contrasta amb els catalans, dels quals tan sols un 7,1% no s'identifiquen amb aquest referent territorial (un 4,4% gens i un 2,7% molt poc).

Si comparem aquestes dades amb altres àmbits territorials podem fer-nos una idea més exacta d'aquesta baixa identificació dels habitants del País Valencià amb els països de llengua catalana, ja que no sols és l'espai físic i social amb menor identificació dels set diferents que reflecteix l'enquesta, sinó que esdevé àmpliament rebutjat, cosa que no ocorre amb intensitat semblant en cap altre àmbit.

La mitjana d'identificació dels valencians amb els territoris de llengua catalana és de 3,80, la xifra més baixa de totes amb molta diferència, ja que els altres espais territorials amb menor identificació, com la comunitat de països de parla hispana, Europa o la humanitat abasten, respectivament, un 6,01, un 6,80 i un 7,32. Espanya és l'àmbit amb què més s'identifiquen (8,30), la qual cosa és molt significativa, seguida de prop del municipi (8,25) i a escassa distància de la mateixa comunitat autònoma (8,06).

Si sumem la identificació (les respostes que atorguen un 9-10 i les de 7-8) amb els països de llengua catalana, aquesta, com hem vist, és minoritària (16,7%) i contrasta notòriament amb els altres àmbits territorials: el municipi (82,7%), la comunitat autònoma (79,2%), Espanya (76,7%) i fins i tot la humanitat (62,2%), Europa (53,7%) i la comunitat de països de parla hispana (37%).

Si sumem el refús o l'absència d'identificació obtenim resultats en la mateixa direcció. De fet, un 29% dels valencians no se sent gens identificat amb els territoris de llengua catalana. Si ho comparem amb els altres territoris amb menor identificació constatem de seguida que la distància és abismal envers la comunitat de països de parla hispana (6,3%) i Europa (4,8%), la qual cosa és, per tant, un indicador de la important presència de l'anticatalanisme al País Valencià. Si sumem els qui no se senten gens identificats (0-1) i els poc identificats (2-3) sumem, com hem dit, un 40,2%, xifra altíssima si la comparem amb els països hispanoparlants (9,6%), la humanitat (5,7%), Europa (5,6%) i, encara més, Espanya (2,5%), el municipi (2,8%) o el País Valencià (3%).

10. Pot semblar lògic que a Catalunya, territori que dona nom a la llengua comuna i on el nacionalisme sense Estat té un suport social i polític més gran, hi haja més identificació amb els països de llengua catalana, superior també a la que podria donar-se a les Balears (l'enquesta del CIS no les estratificava). El que és destacable és la distància immensa entre els valors de catalans i valencians i la baixíssima identificació dels ciutadans del País Valencià respecte a la resta de territoris del domini lingüístic.

En definitiva, els valencians majoritàriament s'identifiquen molt amb el seu municipi, la seua comunitat autònoma, Espanya i, també, tot i que en menor mesura, amb Europa, els països hispanoparlants i fins i tot amb la humanitat, però, comparativament, molt poc amb els països de llengua catalana. Els catalans i, en concret, els catalanoparlants, en conseqüència, són percebuts com un «altre», si més no per una part significativa de la societat valenciana. Tot i que la resposta d'identificació amb el conjunt de territoris de llengua catalana és la que presenta una desviació típica més gran (3,04) dels set àmbits territorials, la qual cosa indicaria la presència d'una certa discrepància i fins i tot d'un conflicte social al voltant d'aquest afer, la minsa identificació (i fins i tot el refús) de la societat valenciana és inequívoca. L'anticatalanisme, doncs, és un factor que està ben present en el País Valencià actual, ja que, si no, no s'explicaria aquest rebuig tan significatiu i aquesta manca d'identificació.

5. COM ENS VEIEM ELS UNS I ELS ALTRES?

D'altra banda és evident que els valencians i els catalans han fet valoracions estereotipades els uns dels altres al llarg de la història. També durant la modernitat, quan la construcció de l'estat nació ha vehiculat profusament estereotips nacionals respecte de la pròpia nació i les altres, però també ha construït estereotips «interns» o regionals (Thiesse, 1999). Els veïns acostumen a crear estratègies de diferenciació, i l'estereotip¹¹ i el prejudici resulten fonamentals per a aquests objectius. Els estereotips dels altres presenten dues grans funcions,¹² d'una banda, marquen fronteres i diferències envers «els altres» i, com a conseqüència, reforcen la identitat col·lectiva pròpia de cadascun dels grups:

Las actitudes y conductas estereotipadas o prejuiciadas contra «los otros», aquellos que pertenecen a un grupo o categoría distinto del nuestro, desempeñan un papel importante en la afirmación de la identidad grupal [...] son manipulados para marcar distancias y fronteras frente a *los otros*, e indirectamente para afianzar el sentimiento de pertenencia y solidaridad intragrupal. Estos de dos maneras principales: a) negando-desprestigiando a los otros, sobre todo a aquellos grupos que son rivales y competidores directos por cualquier motivo;

11. Per definir els estereotips prendrem la proposta de Mackie: «creencias populares sobre los atributos que caracterizan a una categoría social y sobre los que hay un acuerdo sustancial» (Sangrador, 1981, p. 26).

12. Sangrador (1981) enumera quatre funcions: 1) defensa del jo mitjançant mecanismes de defensa; 2) justificació d'actituds o conductes cap al grup estereotipat; 3) economia cognitiva i predictibilitat de la conducta, i 4) facilitació de la identitat social de l'individu i de la seua identificació i integració grupal.

b) haciendo énfasis en las diferencias que separan al *ingroup* (el propio grupo) de los *outgroups* (los otros grupos en el mismo nivel estructural), no importa su carácter o peso específico «objetivo» (Barrera, 1985, p. 378-379).

En aquest sentit cal dir que els catalans, en general, valoren els valencians d'una manera ambivalent, que no podríem qualificar en absolut com una puntuació positiva, la qual cosa *a priori* podria semblar-nos sorprenent. Per fonamentar aquesta afirmació i, en general aquest text, ens basarem en una enquesta d'Oycos de desembre de 1990 (García Ferrando *et al.*, 1994) i en una altra del CIS de desembre de 1994 (Sangrador, 1996), que curiosament venen a coincidir en allò fonamental per a la nostra recerca, i les compararem amb un altre estudi del període 1976-1979 (García Ferrando, 1982).

A l'enquesta d'Oycos (taula 4) la puntuació que reben els valencians per part dels catalans en una escala de 0 a 100 és de 56, per damunt només de murcians (55) i de madrilenys (52), els pitjor valorats.¹³ La diferència és notòria respecte de l'altra comunitat catalanoparlant, la balear, que obté un índex de 63, el més alt si descomptem els mateixos catalans (74). Els següents més ben valorats són els bascos, els asturians i els andalusos (tots tres n'obtenen 60). Fins i tot l'altra comunitat de la corona d'Aragó, els aragonesos, superen els valencians en 3 punts (59).

A l'enquesta del CIS la puntuació que reben els valencians per part dels catalans en una escala de 0 a 10 és de 6,55. En aquest cas, aquesta valoració està per damunt de quatre comunitats: els gallecs (6,48), els riojans (6,52) i, novament, els murcians (6,14) i els madrilenys (6,13), que són els pitjor valorats.¹⁴ En aquest estudi els catalans valoren, per sobre dels valencians, els andalusos (7,44), els aragonesos (7,14), els balears (6,82), els bascos (6,80), els castellano-lleonesos (6,79), els canaris (6,72), els asturians (6,71), els navarresos i els castellanomanxecs (6,70), els extremeños (6,58) i els càntabres (6,56).

Aquestes dades probablement indicarien una reacció de disgust respecte de l'anticatalanisme al País Valencià. De fet, si les comparem amb l'estudi co-

13. Cal assenyalar que els valencians obtenen millors puntuacions en només sis casos: La Rioja (71), Madrid —qüestió no recíproca— i Navarra (64), Galícia (62), Balears (61) i País Basc (58). Castellano-manxecs, castellanolleonesos i aragonesos igualen la puntuació catalana (56) i sis l'empitjoren: Astúries —comunitat molt crítica envers les altres— (37), Canàries (48), Cantàbria (51), Andalusia (53), Extremadura i Múrcia (54). De tal manera que també es podria fer la lectura que els catalans estan, si fa no fa, en la mitjana de la valoració dels valencians (56,315).

14. Els valencians, tot i que en aquest estudi només hi ha desagregades set comunitats, són pitjor valorats pels bascos (5,95), pels gallecs (6,16), pels madrilenys (6,36) i fins i tot per la resta de comunitats (6,26). Són més ben valorats només pels andalusos (6,69), pels castellans, agrupats els castellanolleonesos i els castellanomanxecs (6,65) i, òbviament, pels mateixos valencians (8,55). De tal manera que també es podria fer la lectura, en aquest cas, que els catalans estan per damunt de la mitjana estatal en la valoració dels valencians.

TAULA 4. Sentiments cap als «altres» per comunitats autònomes

	Andalusos	Aragonesos	Asturians	Balears	Bascos	Canaris	Càntabres	Castellans	Catalans	Extremenys	Gallecs	Lleonesos	Manxecs	Madridenys	Murcians	Navarresos	Riojans	Valencians
Andalusia	84	54	56	47	35	56	50	59	39	56	56	49	54	55	51	48	52	53
Aragó	58	86	58	56	45	57	58	61	47	55	56	57	55	60	56	61	60	56
Astúries	39	39	90	35	35	41	44	47	29	35	45	48	37	45	40	41	43	37
Balears	63	63	61	73	50	64	60	59	59	62	61	62	59	54	57	58	59	61
Canàries	59	48	49	51	40	90	48	47	40	46	50	46	46	50	46	45	46	48
Cantàbria	57	54	61	49	53	51	76	58	41	49	52	55	52	59	51	58	58	51
Castella-la Manxa	67	61	59	54	45	58	57	76	44	58	56	57	78	62	58	55	57	56
Castella i Lleó	59	61	63	54	49	55	62	84	45	57	60	75	59	63	57	57	60	56
Catalunya	60	59	60	63	60	58	59	58	74	59	59	58	58	52	55	59	58	56
Extremadura	71	58	58	53	39	59	58	67	50	89	53	56	58	66	59	54	54	54
Galícia	65	64	73	59	56	61	68	67	52	60	82	70	64	64	62	64	64	62
Madrid	74	70	71	63	53	65	70	82	49	49	68	71	71	89	66	66	68	64
Múrcia	63	51	51	49	33	53	48	58	37	49	48	47	50	54	87	47	48	54
Navarra	60	65	62	58	74	57	63	63	57	57	59	59	58	58	59	88	73	64
País Basc	60	59	62	55	77	56	57	63	56	58	58	58	56	54	56	71	66	58
La Rioja	69	75	72	69	61	68	72	77	64	72	70	69	67	71	70	76	95	71
València	61	60	58	63	53	59	58	61	55	58	58	58	61	56	61	57	59	67

Font: Taula 9 a García Ferrando *et al.*, 1994, p. 29. Indicador de 0 a 100, on el valor 0 indica màxima estranyesa i 100 màxim bon veïnatge.

ordinat per García Ferrando (1982) sobre regionalisme i identitats col·lectives en els anys 1976-1979, la valoració que feren els catalans dels valencians era significativament millor. A la ciutat de Barcelona els valencians ocupaven el tercer lloc pel que fa a la millor valoració —per darrere d'andalusos i empatats amb els bascos i els aragonesos— i a la resta de Catalunya abastaven el segon lloc —darrere dels andalusos i empatats amb els mallorquins (García Ferrando, 1982, p. 449). Aquestes dades també apuntarien que la particular transició democràtica valenciana i el blaverisme han tingut un efecte considerable en la percepció que tenen els catalans.¹⁵ Tot plegat mostraria que, darrerament, les

15. Seria necessari fer un estudi detallat de les imatges i estereotips presents a Catalunya sobre els valencians i les valencianes. Alhora un estudi de la representació dels valencians i de les valencianes en els mitjans de comunicació ens oferiria claus interpretatives de la construcció d'aquestes imatges i del seu contingut usualment no gaire amable o favorable. És significatiu que un dels pocs casos de personatges valencians a la televisió catalana fou la Vicenteta del programa *Tres pics i repicó*, emès els anys noranta a TVC. La suposada valenciana, representada per un actor masculí i vestida a l'estil de la *belle époque*, era un personatge còmic, ridícul i gairebé histriònic sempre disposat a fer festa i passar-ho bé, d'acord amb la imatge del valencià fester. No era, per tant, una imatge gaire favorable dels valencians i de les valencianes, tal com reconeix Vicent Sanchis, director de TVC i d'origen valencià (Andrés Durà, 2017).

relacions veïnals entre valencians i catalans no són particularment fraternals, tal com es pretenia, com hem vist, a la Renaixença. Com afirmava Sangrador, «catalanes y valencianos, por cierto, no parecen mostrar una especial afinidad» (1996, p. 178).

Per tal d'aprofundir en la valoració que fan els catalans del valencians, farem servir les dades de l'estudi de Barrera, *La dialéctica de la identidad en Cataluña* (Barrera, 1985), el treball de camp del qual fou a principis de 1983. A partir d'aquest, simplement apuntarem algunes dades que puguen situar millor l'estudi i la comprensió posterior de l'anticatalanisme al País Valencià. D'entrada sembla que els catalans, tot i que reconeixen el caràcter treballador i fins i tot seriós dels valencians, no tenen una opinió positiva en excés de «nosaltres». És com si se sentiren desorientats, amb sentiments «pertorbadors». Els valencians, doncs, no generen confiança ni simpatia entre la majoria dels catalans:

Respecto a los valencianos, los catalanes manifiestan tener sentimientos contrapuestos, ambivalentes, que en ocasiones les resultan perturbadores. Algunos encuestados dicen no saber a qué atenerse con los valencianos, no ven claro dónde situarlos. Existe una atmósfera evidentemente enrarecida, tensa, entre valencianos y catalanes. Los encuestados reconocen que los valencianos son trabajadores, e incluso serios, pero no les tienen mucha confianza y simpatía. Como veremos más adelante, el concepto de falsedad es muy a menudo aplicado contra ellos. Las relaciones entre valencianos y catalanes, como indican estos datos, están plagadas de equívocos, susceptibilidades, mutua hostilidad, tensión. Una relación de vecinos y hermanos de lengua muy deteriorada (Barrera, 1985, p. 385).

Els valencians estan, doncs, en una posició ambigua en la valoració dels catalans (un 24,6% fa d'ells una avaluació favorable i un percentatge semblant, un 26,7%, desfavorable), «mèrit» que comparteixen amb els castellans i els murcians. Si bé és cert que no són valorats molt negativament (com ho són els madrilenys i els andalusos)¹⁶ tampoc ho són molt positivament (com són catalogats els mateixos catalans i els bascos). De fet, és destacable que els valencians no estiguen en el grup de mallorquins, aragonesos i gallecs, que són considerats d'una manera moderadament positiva. En aquest sentit, tot i que potser és precipitat afirmar res concloent, sí que semblaria,

16. A diferència de l'estudi d'Oyos on, com hem vist, els valencians són pitjor valorats que els andalusos.

com ja hem apuntat, que l'anticatalanisme i el conflicte identitari al País Valencià han incrementat un cert «antivalencianisme», si més no en una part significativa dels catalans. Barrera sosté que l'anticatalanisme «dels valencians» (ja hem dit que els estereotips impliquen sovint interpretacions esbiaixades per metonímiques) provocaria una certa perplexitat i confusió a Catalunya:

Frente a quienes en Cataluña afirman que el valenciano no es sino un dialecto del catalán, y defienden el concepto «Países Catalans» como comunidad de todas las tierras y gentes de habla catalana, los valencianos niegan esa catalanidad y afirman su identidad diferenciada, tachando a los catalanes de «imperialistas». Lo cual es interpretado por los catalanes como actitud inamistosa, hostil o, en todo caso, incomprensible; causa de confusión por provenir de quienes son *hermanos* de lengua, historia y cultura. De manera que son calificados de medias tintas, indefinidos, híbridos, ni catalanes ni castellanos, son catalanes pero quieren ser moros, etc. (Barrera, 1985, p. 407).

Cal assenyalar, així mateix, que resulta molt significatiu que els votants dels partits nacionalistes catalans (CiU i ERC) valoren més negativament els valencians que els votants de les forces nacionalistes espanyoles (entre aquests els votants de partits de centredreta i dreta ho fan més positivament que no els d'esquerra i centreesquerra), qüestió que concorda, així mateix, amb els ciutadans que només es consideren catalans, a diferència dels que se senten catalans i espanyols. La valoració que fan els mallorquins és precisament a l'inrevés en tots dos casos. És a dir, com més catalanisme, pitjor percepció dels valencians es té.¹⁷ D'altra banda, els valencians són més ben valorats per part dels que no tenen estudis o que tenen estudis primaris o de formació professional i són significativament pitjor valorats entre els catalans amb batxiller o amb estudis universitaris.

17. Excedeix també de la recerca d'aquest article el detall de les relacions entre el nacionalisme català i el País Valencià i, més en concret, de la percepció d'aquest nacionalisme català sobre els valencians i el blaverisme. Tanmateix analitzarem mínimament aquest aspecte, sovint, a més, poc estudiat i mal conegut. En general, podem destacar que el catalanisme i, en general, el conjunt de la societat catalana, ha tingut —malgrat el discurs apocalíptic del blaverisme— poc interès en el País Valencià. Les notòries i notables excepcions han sigut, precisament, infreqüents. Fins i tot a parer d'algun autor, una part significativa dels elements identitaris compartits amb el País Valencià i les Illes Balears s'han viscut des de Catalunya d'una manera «patrimonial», «privativa», la qual cosa podria justificar —qüestió amb la qual no és fàcil coincidir— la «temptació secessionista»: «Dissortadament, la societat catalana, i això malgrat els tímids esforços dels darrers anys, continua fent del català una qüestió privativa, patrimonial, una posició que, sense dubte, desperta la temptació secessionista tant al País Valencià com a les Balears» (Viadel, 2006, p. 35). En qualsevol dels casos, des del nacionalisme valencià en general, d'una manera més o menys lacrimògena, sí que s'ha lamentat i s'ha criticat la «desatenció» per part de Catalunya i del nacionalisme català als «catalanistes» del País Valencià.

Pel que fa a la percepció que els valencians tenen dels catalans, cal dir que tampoc no és positiva. Els catalans, segons l'enquesta d'Oycos (taula 27), són els segons pitjor valorats de totes les comunitats autònomes, per davant només els bascos, i segons l'enquesta del CIS són directament els pitjors valorats, dues dècimes per davall dels bascos, la qual cosa indicaria que l'espanyolisme de la majoria dels valencians, d'una manera semblant al d'altres comunitats autònomes uniformistes, influeix en la percepció d'aquestes comunitats «separatistes». En l'enquesta d'Oycos, en una escala de 0 a 100, els catalans reben un 55 i en la del CIS, en una escala de 0 a 10, un 6,03 (cinc dècimes per davall de com els catalans valoren els valencians), la qual cosa esdevindria un indicador bastant significatiu de la influència que l'anticatalanisme ha tingut durant la Transició i la dècada dels vuitanta al País Valencià.¹⁸

Curiosament, en l'enquesta d'Oycos, qui valora més bé els valencians són els balears, amb idèntic índex que la valoració dels catalans, un 63. Seguidament els andalusos, els manxecs i els murcians (61) i els aragonesos (60). Els tercers pitjor valorats són els madrilenys (56). En l'enquesta del CIS, els madrilenys continuen sent els tercers pitjor valorats (6,47). Els millors valorats en aquest cas són els castellanomanxecs (7,13), els aragonesos (6,90), els canaris (6,89), els andalusos (6,76) i els castellanolleonesos (6,75).

En canvi, en un estudi de finals de la dècada dels setanta els valencians valoraven els catalans en tercer lloc respecte de la resta de comunitats autònomes, un punt només per davall dels andalusos i els murcians, i per damunt dels castellans i altres. Els extremenys i els lleonesos ocupaven el darrer lloc (García Ferrando, 1982, p. 546). De tota manera, com ja hem vist a la citació

18. No obstant això, cal tenir en compte que els catalans obtenen puntuacions baixes en general en la gran majoria de comunitats autònomes. De fet, a l'enquesta d'Oycos (García Ferrando *et al.*, 1994) onze comunitats autònomes valoren els catalans per davall dels valencians: Astúries (29), Múrcia (37), Andalusia (39), Canàries (40), Cantàbria (41), Castella-la Manxa (44), Castella i Lleó (45), Aragó (47), Madrid (49), Extremadura (50) i Galícia (52). Els qui valoren més bé els catalans són els riojans (64), comunitat que té en general percepcions molt altes de la resta d'espanyols, els balears (59), els navarresos (57) i els bascos (56). I a l'enquesta del CIS (Sangrador, 1996) obtenen, tret de l'autovaloració (8,71), la millor valoració per part dels valencians: 4,39 a Galícia, 4,50 a Andalusia, 4,86 a Castella-la Manxa i Castella i Lleó i al País Basc!, 5,07 a Madrid i 4,53 a la resta de l'Estat. Així, segons l'enquesta d'Oycos, també es podria fer la lectura que els valencians són els cinquens que millor valoren els catalans i bastant per damunt de la mitjana de les comunitats autònomes (47,75), i segons l'enquesta del CIS, tot i que els valencians, amb la seua valoració, situen els catalans en el darrer lloc, es podria deduir que la catalanofòbia és superior a la resta de territoris que no al País Valencià. De fet, els catalans en aquest estudi són els pitjor valorats a tot l'Estat (5,50), els que més reuigen tenen com a possibles companys de treball (49,2) i, curiosament, Catalunya seria la comunitat autònoma on es viu millor (66,4%), amb molta diferència la que els enquestats consideren que és la més afavorida pel Govern espanyol (76,7%), cosa que succeeix també al País Valencià (73,9% davant de només el 24,6% de Madrid), de tal manera que «cabe destacar que la actitud hacia catalanes es, sistemáticamente, la más baja en todas las C.A. analizadas aquí, incluso entre vascos y valencianos» (Sangrador, 1996, p. 178).

anterior, també els catalans «ens» valoraven bastant bé. Caldria relativitzar, doncs, les dades d'aquell estudi o concloure que la irrupció del blaverisme i el particular enfrontament identitari al País Valencià hauria empitjorat decisivament les relacions entre valencians i catalans, hipòtesi bastant més versemblant.

En aquest sentit també convé tenir present que l'anticatalanisme cresqué en general a tot l'Estat amb el desenvolupament de l'Estat de les autonomies. Si més no, en la dècada dels noranta era superior al del període de la transició democràtica. De fet, si comparem les dades d'Oycos de 1990 i del CIS de 1994 respecte de les de 1979 (García Ferrando *et al.*, 1994, p. 31), la valoració dels catalans ha tingut una davallada no sols generalitzada sinó intensa amb només l'excepció de les Balears (que ha mantingut l'indicador de 59) i Extremadura, que l'ha apujat una dècima (de 49 a 50, tot i que el 1979 era la que pitjor els valorava). En aquest sentit cal ressenyar davallades de més de la meitat a Astúries (de 61 a 29), de 20 punts a Canàries (de 60 a 40), de 16 punts a Múrcia (de 53 a 37) i de 15 punts a Andalusia (de 54 a 39) i relativitzar, doncs, la davallada al País Valencià de 3 punts (de 58 a 55).

Pel que respecta a l'estereotipació de bona part de les diferències entre valencians i catalans, des de la perspectiva valenciana, el blaverisme aprofitarà i perllongarà la percepció social d'aquestes diferències presents als discursos populars¹⁹ i les reformularà d'una manera bastant eficaç. Com a exemplificació pot servir una de les suposades diferències entre els accents «valencià» i «català» (mitjançant l'oposició dolç-dur) que el blaverisme ha instrumentalitzat. Suposadament seria la «dolçor» d'aquell i la «dureza» d'aquest, entre d'altres, un indicador de la diferència de les dues comunitats:

La lengua catalana no es un invento catalán. La lengua valenciana, la auténtica, tiene un sonido muy dulce, que contrasta con la dureza del catalán, y que está plagada de arabismos.²⁰

19. Als discursos populars és ben freqüent l'estereotipació negativa del veí o del pròxim; vegeu, sinó, l'obra de Sanchis Guarnier *Els pobles valencians parlen els uns dels altres* (1963). En el cas que ens ocupa, en els darrers quaranta anys, en general, s'ha produït un estranyament entre dues societats i dos governs que, tot i tenir elements competidors en l'esfera econòmica, presenten importants elements comuns, culturals i històrics, però també polítics i econòmics, en particular en el desenvolupament de l'eix mediterrani peninsular. L'anticatalanisme ha sigut un factor fonamental per poder entendre aquest estranyament. Existeix la frase dita a Catalunya «Valencià i home de bé no pot ser» i a València «Català, si no te l'ha feta, te la farà».

20. Isabel Oliver (2006), «El complejo de inferioridad catalán», *Diario de Valencia* (16 maig).

6. CONCLUSIONS: EL PAÍS VALENCIÀ I CATALUNYA, UNES RELACIONS «COMPLICADES» ARA SOTA L'IMPACTE DEL PROCÉS INDEPENDENTISTA

Per tot el que hem exposat, hem de concloure que les relacions entre Catalunya i el País Valencià disten de ser «normals». Malgrat existir un seguit d'interessos econòmics i culturals compartits són, en general, dues societats que viuen d'esquenes una de l'altra, tot i que certament més Catalunya respecte a València que no a l'inrevés. Ací, com ja hem vist, es mira més atentament el que ocorre al nord. Tot i que és difícil comprovar fins a quin punt ha sigut responsabilitat directa o indirecta del blaverisme, en certa manera l'èxit social del discurs anticatalanista ha entrebancat una major «normalitat» en aquestes relacions. Aquesta falta de «normalitat» és un altre símptoma que el blaverisme ha influït decisivament, no sols en els discursos socials i polítics del país, sinó també en les relacions generals entre València i Catalunya.

En resum, en els darrers quaranta anys, en general, s'ha produït un estranyament que Pradilla ha considerat un «autisme polític» (2004, p. 33), entre dues societats i dos governs que, tot i tenir elements competidors en l'esfera econòmica, presenten importants elements comuns, culturals i històrics, però també polítics i econòmics, en particular en el desenvolupament de l'eix mediterrani peninsular. L'anticatalanisme, en qualsevol dels casos, ha sigut un factor fonamental per poder entendre aquest estranyament que es va potenciar a la Transició i s'ha perllongat durant més de vint anys.

Certament, les eleccions autonòmiques i locals del 2015 han dibuixat un nou escenari en el qual per primera vegada el valencianisme polític ha entrat amb força en els governs del país i de les grans ciutats. En aquest context es van generar expectatives de «normalitzar» aquestes relacions, com ara mitjançant l'establiment d'una reciprocitat entre TV3 i la nova televisió valenciana À Punt, o bé l'entrada per primer cop del Govern autonòmic valencià a l'Institut Ramon Llull. No obstant això, dos anys després de la constitució dels nous governs autonòmics i locals s'han fet pocs passos en aquesta direcció i en general s'ha quedat en una política de «gestos» i d'actituds com declaracions d'intencions i trobades bilaterals entre els presidents de les generalitats valenciana i catalana o entre els alcaldes de València i Barcelona. En aquest sentit, la por de generar una «batalla cultural», de la qual l'esquerra i el valencianisme tenen mal record per la «batalla de València», i la por al control de l'opinió pública valenciana per part del poder mediàtic de la dreta dels mitjans locals o provinents de Madrid ha comportat un clar fre a l'hora de passar de les intencions als fets. Alhora un sector del Govern valencià ha

optat pel pragmatisme, ha situat la prioritat en els drets socials i la lluita contra la corrupció i ha relegat les qüestions culturals i simbòliques en l'agenda política.

Aquest pragmatisme per part d'un sector majoritari del valencianisme ha vingut també motivat per la por davant de l'escenari obert pel procés independentista. Un procés que arrenca en 2010 però que el 23 de gener de 2013 va fer un pas decisiu quan el Parlament de Catalunya aprovà, per una majoria àmplia, que Catalunya té «caràcter de subjecte polític i jurídic sobirà». A més, es proclamà que aquest procés d'autodeterminació «serà escrupolosament democràtic» i, per dur-lo endavant, «es dialogarà i es negociarà amb l'Estat espanyol, les institucions europees i el conjunt de la comunitat internacional».²¹ El referèndum d'autodeterminació de l'1 d'octubre de 2017, la repressió posterior i la crisi constitucional a hores d'ara allunyen la resolució del conflicte i han generat a Catalunya i al País Valencià (i a l'Estat espanyol) una situació de polarització de posicions que certament fa difícil un escenari a curt termini de «normalització de les relacions» entre els dos territoris.

Pot agradar-nos o no el procés que ha encetat el Parlament de Catalunya, però, si som demòcrates, el que no podem fer és no respectar-lo. Tanmateix, és inevitable pensar en la hipotètica independència de Catalunya com a valencians. La declaració sobiranista reconeix que el seu «itinerari històric ha estat compartit amb altres territoris, fet que ha configurat un espai comú lingüístic, cultural, social i econòmic, amb vocació de reforçar-lo i promoure'l des del reconeixement mutu». Poc després de la proclamació, el president Carlos Fabra s'aprestà a la demagògia en reclamar la fugida d'empreses amb seu a Catalunya per establir-se al País Valencià. És un procés que afecta també els valencians i és pertinent qüestionar-se què passaria al País Valencià si Catalunya s'independentzés d'Espanya. Algú al·legarà que no té sentit qüestionar-s'ho. Catalunya continua sent una comunitat autònoma i ja sabem que la Constitució espanyola proclama que Espanya és indivisible i indissoluble i que el Govern espanyol amenaça amb la presó a qualsevol que gose plantejar un referèndum (un delictes en una democràcia?). Tanmateix, és una pregunta que no està exempta d'interés. Més encara quan les dades alerten d'un destacable creixement de l'independentisme català.

Quins efectes tindria, doncs, l'existència d'una Catalunya independent per als valencians? És clar, podria passar qualsevol cosa. Podria ser que s'entusias-

21. «Declaració de sobirania i el dret a decidir del poble de Catalunya», Vilaweb (en línia), <http://www.vilaweb.cat/noticia/4076809/20130123/declaracio_sobirania_dret_decidir_poble_catalunya.html> (consulta: gener 2013).

maren tant que demanaren immediatament el seu propi Estat o fins i tot que s'afiliaren majoritàriament al Partit Socialista d'Alliberament Nacional i exigiren l'annexió a l'Estat acabat de crear. De fet, el líder històric d'aquest partit, el valencià Josep Guia, creu que «el País Valencià, com sempre, intentarà emular el que fa el Principat, és a dir, com ha passat al llarg de segles d'història. El País Valencià sempre, tard o d'hora, segueix les pautes polítiques, culturals i econòmiques del Principat, i això és una constant perquè forma part del nostre ADN nacional i constituent com a poble [...] per tant, si hi ha procés d'independència al Principat, tard o d'hora això s'encomanarà al País Valencià»,²² cosa bastant discutible, en qualsevol cas. Tanmateix, no semblen gens probables aquests dos escenaris. Amb independència del que agradaria a cadascú, allò més probable, però, és que les tendències actuals es consolidaren o fins i tot s'intensificaren, és a dir, que el nacionalisme espanyol continués sent hegemònic al País Valencià i que, producte de l'existència de dos estats amb dos processos de construcció nacional diferents, la distància ideològica percebuda entre catalans i valencians, ja alta segons les dades de què disposem, s'intensifiqués. Quant a això, la investigació de l'antropòleg Albert Moncusí (2016) mostra com l'acció dels estats francès i espanyol ha allunyat una Cerdanya de l'altra... tan properes físicament.

També seria una hipòtesi versemblant que una Espanya sense Catalunya (i sense el País Basc) incidís d'una manera molt més potent en un neounitarisme polític i cultural. La independència de Cuba i Filipines en 1898, de fet, exacerbà el nacionalisme espanyol. A més, pel que fa a la població, els ciutadans de l'Estat amb llengües cooficials passaria en aquest escenari de pesar un 41,13% a un 25,1% (padró de 2013). El model centralista francès, doncs, seria més fàcil d'aplicar. Així mateix, el percentatge de catalanoparlants baixaria d'aproximadament el 20% a menys del 9%. Ben probablement els ciutadans que continuarien saludant-se amb un «bon dia» tindrien encara més difícil viure amb normalitat en la seua llengua a Espanya, d'una manera relativament anàloga, probablement fins i tot pitjor, als francòfons d'un Canadà sense Quebec. Inclús podrien esdevenir l'alteritat interna principal per a la nova identitat nacional espanyola, una mena de *quinta columna catalana*.

També seria convenient preguntar-se si, en el cas que ens ocupa, no es promouria més el secessionisme lingüístic a València i àdhuc a les Balears, i, d'altra banda, què faria el nou estat respecte de les minories catalanòfones.

22. «Guia: "Si hi ha un procés independentista al Principat, tard o d'hora això s'encomanarà al PV"», *La Veu del País Valencià* (en línia) (21 agost 2014), <<http://www.laveupv.com/noticia/10655/josep-guia>> (consulta: setembre 2014).

Tindria un paper de garant en les institucions internacionals? Se'n desentendria amb elegància? Paradoxalment, no sembla que una hipotètica independència de Catalunya fora la panacea per a tots els usuaris de la llengua d'Ausiàs March, ni per a tots els ciutadans de les perifèries.

Una república catalana a la península suposaria un canvi molt important del tauler de joc. Els actors socials i polítics haurien de ressituar-se. Els majoritaris i els minoritaris. De moment, però, tan sols tenim les preguntes i les hipòtesis... El que sí que se sap del cert és que ha canviat una cosa fonamental: una part molt significativa de la societat catalana ha esdevingut independentista. Ja no creuen en cap transformació d'Espanya. Això, paradoxalment, als valencians els ha reduït el marge d'actuació.

Bibliografia

- ANDERSON, B. (2005). *Comunitats imaginades: Reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme*. Catarroja; Barcelona: Afers.
- ANDRÉS DURÀ, R. (2017). «Vicent Sanchis: “TV3 tiene mucho interés en la nueva televisión pública valenciana”». *La Vanguardia* (5 maig).
- ARCHILÉS, F. (2006). «Hacer región es hacer patria»: La región en el imaginario de la nación española de la Restauración». *Ayer*, 64, p. 121-147.
- (2012). «Sangre española. La “movida madrileña” y la redefinición de la identidad nacional española». A: SAZ, I.; ARCHILÉS, F. (ed.). *La nación de los españoles: Discursos y prácticas del nacionalismo español en la época contemporánea*. València: PUV.
- BARRERA GONZÁLEZ, L. (1985). *La dialéctica de la identidad en Cataluña: Un estudio de antropología social*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- BARTH, F. (1976). *Los grupos étnicos y sus fronteras*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- BEL, G. (2011). «Infrastructure and nation building: the regulation and financing of network transportation infrastructures in Spain (1720-2010)». *Business History*, 53, p. 688-705.
- BOIRA, J. V. (1988). «L'espai econòmic: encontres, friccions i la tesi dels PPCC». *Transversal*, 7, p. 42-47.
- (2006). *València i Barcelona: Retorn al futur: L'Exposició Regional de 1909*. València: Edicions 3 i 4.
- (2008). «El coste del anticatalanismo». *La Vanguardia* (28 abril).
- CASTELLÓ, R. (1999). *Estructura social i nacionalismes: Les bases socials dels nacionalismes al País Valencià i Catalunya*. Tesi doctoral. València: Universitat de València.
- CASTELLS, M. (1997). *La era de la informació: Economía, sociedad y cultura*. Vol. II: *El poder de la identidad*. Madrid: Alianza.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLOGICAS (CIS) (2006). *Estudio 2667: La identidad nacional en España*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- FLOR, V. (2011). *Noves glòries a Espanya: Anticatalanisme i identitat valenciana*. Catarroja; Barcelona: Afers.
- FUSTER, J. (1967). «Pròleg». A: MELIÀ BARTOMEU, S. J. (ed.). *Els mallorquins*. Palma de Mallorca: Daedalus, p. 3-16.
- GARCÍA FERRANDO, M. (1982). *Regionalismo y autonomías en España, 1976-1979*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- GARCÍA FERRANDO, M.; LÓPEZ-ARANGUREN, E.; BELTRÁN VILLALVA, M. (1994). *La conciencia nacional y regional en la España de las autonomías*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- GREENFELD, L. (1999). *Nacionalisme i modernitat*. Catarroja, València: Afers: PUV.
- HERNÁNDEZ I MARTÍ, G.; ALBERT, M.; GÓMEZ NICOLAU, E.; REQUENA, M. (2014). *La cultura como trinchera: La política cultural en el País Valenciano (1975-2013)*. València: PUV.
- MIRA, E. (1993). «La Europa de los flujos». A: OLTRA, B. (ed.). *Otra visión de Europa: Comunidad Valenciana*. Madrid: Centro de Estudios Ramón Areces, p. 181-248. (Col·lecció Construir Europa)
- MONCUSÍ, A. (2016). «Comunitats imaginades a contracorrent? Límits, sobirania i pertinences, en qüestió». *Debats: Revista de Cultura, Poder i Societat*, 130, p. 19-30.
- NINYOLES, R. (1992). *El País Valencià a l'eix mediterrani*. Tavernes Blanques: L'Eixam.
- (1996). *Sociologia de la ciutat de València*. Alzira: Germania.
- NÚÑEZ SEIXAS, X. M. (1998). *Movimientos nacionalistas en Europa, siglo XX*. Madrid: Síntesis.
- PIQUERAS, A. (1996). *La identidad valenciana: La difícil construcción de una identidad colectiva*. Madrid: Escuela Libre; València: Institució Alfons el Magnànim.
- PRADILLA, M. A. (2004). *El laberint valencià: apunts per a una sociolingüística del conflicte*. Benicarló: Onada.
- REGLÀ, J. (1978). *Aproximació a la història del País Valencià*. València: Eliseu Climent.
- RODRÍGUEZ-BERNABEU, E. (1994). *Alacant contra València*. Barcelona: Curial.

- SANCHIS GUARNER, M. (1998). *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*. València: Edicions Tres i Quatre.
- SANGRADOR, J. L. (1981). *Estereotipos de las nacionalidades y regiones de España*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- (1996). *Identidades, actitudes y estereotipos en la España de las autonomías*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- THIESE, A. (1999). *La création des identités nationales: Europe, XVIIIe-XXe siècle*. París: Editions du Seuil.
- VIADEL, F. (2006). *No mos fareu catalans: Història inacabada del «blaverisme»*. Barcelona: Esfera dels Llibres.
- ZAMORANO, M. M.; RIUS-ULLDEMOLINS, J. (2016). «¿La diplomacia cultural, una política de Estado? Articulación y descoordinación intergubernamental en la acción cultural exterior del Estado español». *Revista d'Estudis Autonòmics i Federals*, 24, p. 115-154.